

„FRANCIAORSZÁG LEGTEKINTÉLYESEBB KRITIKUSA, ANDRÉ SALMON”

ANDRÉ SALMON FARKAS ISTVÁN-KÖNYVÉNEK RECEPCIÓJÁBÓL,
1937–1938¹

Képek, szobrok az Ernst-múzeumban² [...] A kiállítók között patinás nevű mester Farkas István, a Párizsban élő kitűnő magyar festő. Jellegetes meleghangú tájképei ecsetkezelésének és koloritjának technikai bravúrját, kompozíciós készségének egyre inkább elmélyedő fejlődését mutatják. Külsőségeiben is megtalálja megállapodott formáját: képeinek mérete és formátuma és eredeti rámai is erősítik és segítik a hatás érvényesülését. [...]

(Dr. K. M.) *8 Órai Ujság*, 1937. március 21. 4.

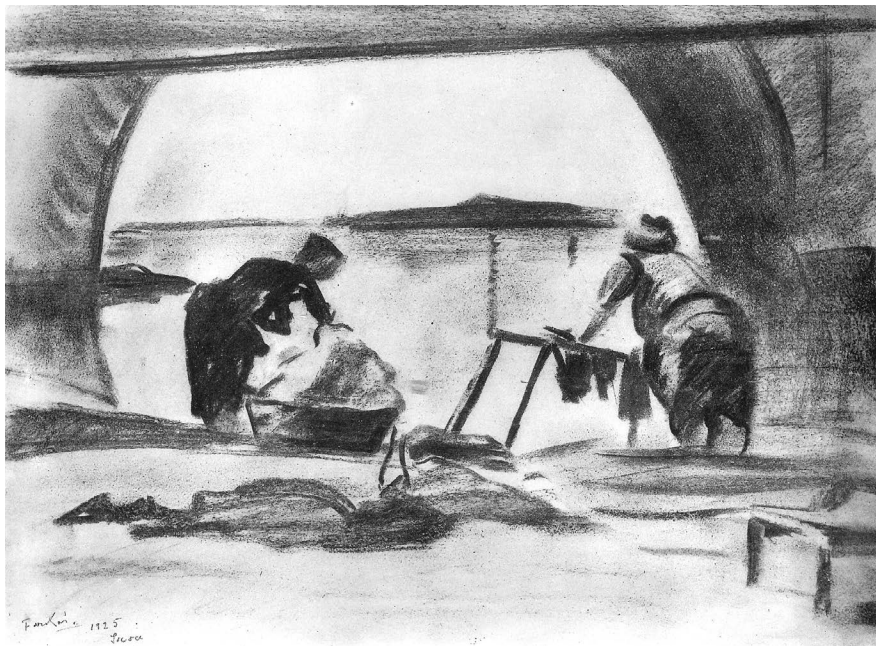
Csoportkiállítás az Ernst-Múzeumban [...] Farkas István legutóbbi kiállítása óta nagyot fejlődött. Már nem plakátszerű. Bensőségesebb képeket fest. Csapongó expresszionizmusát most határozott formálátás váltotta fel. Fára festett képein meglepően finomak a színek és elbájoló hangulatot tud velük teremteni. Mindegyikben van valami meseszerűség, de mindegyik elhithető erejű. Rafinált alkotások, amellet közvetlen könnyedséggel hatnak. Ez vonatkozik tájképeire, a „Balatoni emlék”-re, a „Szigligeti hegyek”-re és a többiekre. [...]

[Szélpál Árpád] *Népszava*, 1937. március 21. 10.

Kilenc művész az Ernst-Múzeumban [...] A nagyterem két festőé: Farkasé és Barcsayé, mert Czóbel Bélának itt kiállított három képe nem a legjellemzőbb. Annál jobban lekötötte figyelmünket a másik két művész hosszú képsora. Farkas István majdnem csupa tájképet állított ki; ahol emberi alakok is szerepelnek, azok szerves

¹ Összeállította Bardoly István, szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² CLXVII. *Csoportkiállítás. Barcsay Jenő, Czóbel Béla, Egrý József, Farkas István, Hincz Gyula, Kmetty János, Márfly Ödön festőművészek és Medgyessy Ferenc, Vilt Tibor szobrászművészek.* A kiállítást rend. Ernst Lajos, Lázár Béla. Bev. Lázár Béla. Budapest, Ernst-Múzeum, 1937.

Farkas István: *Mosónők*, 1925. Grafika. Lappang.
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. I.

művészi egységgé forrnak a környezettel. Ilyen fajta néhány képe: öreg házak közt, az ősztől rozsdaszínűvé festődött lombok alatt él emberek és természet csöndes világa, hangulatát melankolikus színek szövedéke adja meg. De csak néhány képe ilyen, mert egy egész sora van azoknak a széles tájaknak, amelyek nagy erejű emlékei a Balaton mellékének, a francia tengerpartnak. Van egy képe, hegyoldal s annak völgye, szinte zölddel zöldbe festve: e szín fioriturái s néhány beléjük ágyalt határozott vonal elégések, hogy egy ember-nem bántotta vidék ünnepélyességét és nagyságát sugallja nekünk. Hasonlóképpen valamely ősi hangulat árad a nagy vizek fölé hatalmasan boruló bíbor égből, egy balatoni motívum rótbarna előteréből s liláiba vesző hegyvonulatából. Minden széles, erős ősztönű előadásban terül el előttünk, Farkas István maga teremtette stílusában, amelynek egyik jellegzetes vonása a megtört és mégis mély erejű szín s a szilárd belső szerkezet, amely megadja e képek architektúráját. [...]

Lyka Károly *Pesti Hírlap*, 1937. március 21. 8.

Kiállítások. Az elmúlt két hónap alatt, a művészi életnek a kiállításokra tartozó több-kevesebb érdekességű eseményei közül mindenesetre ki kell emelnünk azt a csoportkiállítást, amelyre még április elején került sor az Ernst-Múzeumban. Kilenc résztvevője volt a tárlatnak [...] *Farkas Istvánt*, amikor pár éve hazatért Párisból, a

sejtelmek festőjének ismertük meg. Nehéz titkokat őrző öregembereket és különös díszletezésű tájakat láttunk képein. A sejtelem most is megvan művészetében, de egyben erősebb a valóság-élmény. Nem egy jel arra mutat, hogy Farkas művészete arra az útra kanyarodott, amelyen a festés magyar életfolyamatába kapcsolódva, magyar földből sarjadó ritmussal telhet meg. [...]

Dömötör István³ *Napkelet*, 1937. június 1. XV. évf. 6. sz. 413.

A KUT öregei és ifjai. A Nemzeti Szalon kiállítása [...] A fiatalabbak közül Farkas István kompozíciója újabb igazolása annak a várakozásnak, amellyel ennek a nagytehetségű művésznek további alakulása elé nézünk. [...]

(e. a.) [Elek Artúr] *Ujság*, 1937. április 3. 7.

Új művészek az Ernst-Múzeumban. [...] Meglepő élmény *Farkas István* gyönyörű, új tájképsorozata. Modern festőink közül kétségtelenül ő a leglíraibb (bár a líra, régebbi alkotásaiban, igen gyakran drámába csapott át). A Balaton csodavilága és a „douce France” vonalai lelkének kohójában finomabbnál finomabb zománcá olvadnak. Állj képei elé és megérzed: itt minden ecsetvonás belülről jön. Mint minden igazi mester, Farkas István sem a kezével fest, hanem az egész egyéniségével és ez az egyéniség is mintha magasabb erők szócsove lenne: a kozmosz fejeződik ki az igazi művészen keresztül. És amíg Farkas képein azelőtt harcok és rejtelmek zsúfolódtak, addig új tájképeiben, úgy látszik, a végső egyszerűség kifejezésére törekszik. [...]

Nyilas-Kolb Jenő *Uj Idők*, XLIII. évf. 13. sz. 1937. Húsvét

Képzőművészeti szemle [...] Az Ernst-Múzeum legújabb csoportkiállításán hét festő és két szobrász szerepel. A kiváló együttesből Farkas István és Egry József válnak ki. Farkas István különös festő. Álmodat lát, valami rejtélyes történik körülötte és ő az érthetetlen, ibseni, izgalmas titkot lefesti. Megfoghatatlan a dolog, amit ábrázol, de hisz nem is valóságról, csak fantáziáról van szó. Ezért mosódik el minden vásznain. Ezért nincs határa színnek, vonalnak, formának. Kétségünk van, szürke-e a szürkéje, ember-e az a lila folt, vagy csak ködlő sejtelem? Mindegy! Nézzük a képeit s lelkünk vele száll s szinte megfedkezünk szép színeiről, előkelő, halk tónusáról, szuggesztív előadásmódjáról. [...]

Jajczay János *Magyar Kultúra*, XXIV. évf. 8. sz. 1937. április 20. 251.

³ Dömötör István (1882–1961) újságíró. 1919-ig az *Uj Idők* és a *Magyar Iparművészet*, *Művészet* munkatársa volt, majd a *Virradat*, *Magyarság*, *Napkelet* és *Nemzeti Újság* közölte rendszeresen írásait.

Farkas István: Világok (Vizek mélyén, tenger), 1928. Tempera, fa, 66 x 127 cm.
KKJM, ltsz.: 84.87. Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 6.

© Kecskeméti Katona József Múzeum

Ernst Múzeum [...] Farkas István újabb képeiben viszont mintha materializálódnék a vizionárius elem, rajzosabbak elődeiknél, fantáziájuk szerényebb és szolidabb, anélkül, hogy ez festői és légiesen költői szellemüknek ártana. Ugyanilyen rajzosabb megformálásra való törekvés jellemzi *Egry József* újabb műveit, (ezért merevebbnek is hatnak), - nem holmi realizmushoz közeledik, csak összjobb fogja és próbálja megszilárdítani látomásait. Érdekes átmeneti állapot ez nála, amely - úgy érzem - meglepő eredményeket ígér. [...]

Komor András⁴ *Szép Szó*, 1937. április-május, 4. köt. 3. füzet (No 13.), 278-279.

Andre Salmon essay-je Farkas Istvánról. Hatalmas kritikai tanulmányban foglalkozik Farkas István, a kitűnő magyar festőművész műveivel Franciaország legtekintélyesebb műkritikusa, André Salmon. Főlöszleges volna a pompás kritikai munkáról bírálatot írni, mert a művészeti esemény, amelyet a tanulmány jelent, már magában hordja bírálatát. Az, hogy az egyik legnagyobb francia esztéta egész könyvet szentel egy magyar művész festői oeuvrejének, olyan jelentős eredménye a festő pályájának,

⁴ Komor András (1898-1944) író. Írásait, film- irodalom- és képzőművészet kritikáit rendszeresen közölte a *Magyar Írás, Szép Szó, Nyugat, Esti Kurír, Tükör, Magyar Csillag, Tér és Forma*. A Franklin Társulat lektora volt. Ld.: Markója Csilla: A fejvesztett pillantás. Lesznai Annától Komor Andrásig és tovább. *Enigma*, 20. 2013. no 72. 71-118.

amelyet nem kell kommentálni. Talán senki sincs a ma élő esztéták között, aki essay-ít mélyebb lelkiismerettel, a művészi szándékok átértett ismeretével és olyan széles műveltséggel írná meg, mint Salmon. Ha ő egyszer érdemesnek tartotta Farkas István műveit ilyen alaposan áttanulmányozni és a képeket ilyen áradó, hódoló gesztussal megdicsérni, úgy bizonyos, hogy Farkas István rendkívüli tehetség. Ezt különben a könyv műmellékleteiből a laikus is megállapíthatja, anélkül, hogy Salmon kritikáját elolvasná. Egy rendkívül bő fantáziájú, szinte megszállott művész képeinek reprodukciói ezek, egy gazdag lélek megnyilvánulásai olyan művészi kultúrával, amilyen ritkaság a magyar művészetben. A könyvet, a párisi *Quatre-Chemin* adta ki a tartalomhoz méltó formában.

(-a.) 8 *Órai Ujság*, 1937. december 17. 2.

Francia könyv egy magyar festőről. „Etienne Farkas”-ról, aki nekünk Farkas István, egy kötetnyi kritikai tanulmányt írt a modern francia műbíráló egyik prominens képviselője, André Salmon, egyben nagyon ismert és olvasott finomtollú belletrista. Farkas István hosszú párizsi tartózkodás után néhány évvel ezelőtt egy gazdag művészi munkásság eredményének feltárásával, egyéniségének teljes kialakultságában lépett honfitársai elé. Az Ernst Múzeumban rendezett kiállítás egy a kifejezés összes eszközeinek birtokában lévő, minden jellemző tulajdonságát kifejtő kész új művészt mutatott be a magyar közönségnek. A bemutatkozóinak emlékezetes hatása volt. Mindenesetre bőségesen elegendő arra, hogy a fiatal festő helyét egyszerre hitelesen megállapítsa azok sorában, akik nemcsak törekvésben, de az alakítás egyéni természetében is újat és jelentőset hoztak a magyar piktúra értékállományába. Mert a szokatlanságnak, amely természetes velejárója minden igazán újnak, az első benyomásban is föléje kerekedett az az óhatatlan erejű meggyőző hatás, amely a valódi tehetség és a jelentékenység, amilyen rejtelmes, olyan elemi tulajdonsága. André Salmonnak módja volt hozzá, hogy e megalkuvás nélküli művészi egyéniség fejlődésének útját már az indulástól figyelhesse és noha Farkas István még bizonyára messze van attól, hogy egy teljes életmunka adja a mérleg anyagát, azt, amit eddig produkált, máris elegendőnek érzi, hogy jelentőségét magának az ítéletnek is marandó formájában méltassa. Kritikai tanulmánya a nagy művészi monográfiák gazdag díszével, a reprodukáló technika legmodernebb tökéletességében, rendkívül artisztikus formában került közlésre. A gyönyörű album, amely André Salmon nagy belemélyedéssel, de egyben rendkívül elevenen és élvezetesen megírt tanulmánya mellett Farkas István képeinek, vázlatainak és rajzainak közel félszáz színes és fekete reprodukcióját tartalmazza, a francia sokszorosító technikának is imponálóan művészi képviselője. A párisi *Quatre Chemins* vállalat kiadásában megjelent könyv joggal lehet büszkesége nemcsak Farkas Istvánnak, hanem a művészetnek is amelynek nemzeti génusza alkotásaiban megnyilatkozik.

sz. *Ujság*, 1937. december 19. 32.

Farkas István: Tóparton, 1934. tempera, fa. Lappang.
Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 33.

Etienne Farkas. A mű, amely ezt a címet viseli, most jelent meg Párizsban a *Quatre-Chemins* kiadóvállalatban, szerzője a francia műkritika egyik kiválósága, egyben jeles költő: André Salmon. Minket azért érdekel, mert magyar festőről szól, Farkas Istvánról s oly pompás kiállításban jelent meg, amilyenre mi idehaza alig gondolhatunk. Színes és egyszínű, a technika modern fogásaival készült nagy mellékletek díszítik. Emellett az egyetlen francia monográfia (kritikai tanulmánynak mondja szerzője), amely élő magyar művészről megjelent. Örömmel lapoztuk e művészi kiállítású, albumszerű könyvet, mert magunk is sokra becsüljük ezt a művészt, bár tudjuk, hogy egyéni, különleges művészete ma még nem érhetett el a népszerűségig, nem is tömegeknek való. Párizsi barátainktól tudjuk, hogy Farkasnak nem ez az első felfedeztetése. Évekkel ezelőtt kiállított egy sor képet Párizsban s akkor egy előtte ismeretlen úr, Perret építész, aki ma olyan rangot képvisel a francia fővárosban, mint egykor nálunk Lechner Ödön, azaz szellemi vezére az új francia építészetnek, a kiállított képek nyomán kikutatta Farkas búvóhelyét s nyomban egész sor képet vásárolt tőle egy általa éppen akkor épített palota belső ékesítése számára. Ugyanezen a búvóhelyen bukkant rá az a Salmon (aki ezt a mostani könyvet írta), aminek az lett a következménye, hogy *Correspondances* címen albumot adott ki, amiben Farkas minden képreprodukciója mellé egy-egy költeményt írt prózában. A lelkes kritikust, mint azt e műben írja, elsősorban az ragadta meg, hogy a magyar

művész merőn egyéni és stílusa senki másétól nem függ, amit ha valahol, úgy Párizsban tudnak igazán megbecsülni. Érthető, hogy ez a stílus lekötötte s hogy ezt az olvasó számára is megvilágítsa, finom tollal mutat rá a magyar művész egyéni sajátosságaira. *Farkasban* a festő-költő érdeklő leginkább, de hamar hozzát teszi, hogy ne gondoljunk valamely üres ábrándozóra. Sőt, szerinte már modelljeit is azok közül választja, akik legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy valami tündéri álmodozásba ringassanak: e modellek többnyire tisztos öregasszonyok. Valóban ezek *Farkas* képein nekünk is a legmeghatóbb, lélekkel teljes alakok. Salmon szerint a művész ezt a földhöztapadt *bourgeoisiet* a köznapis szintek fölé tudta emelni, mint ahogy – bár a földön jár – képein a jól ismert formák tisztult életet élnek. Találó példát hoz fel rá: egy olyan közönséges valami, mint egy fehér csőből formált acélszék kompozíciós elemmé fokozódik nála, vonaljai elhelyezésével, színének havas fehérvével. Hogy alkotó művész-vágyait kifejezze, körülbelül úgy kellett dolgoznia, mintha festészet nem is lett volna a világon. Bármekkora a műveltsége és tájékozottsága, mégsem esett soha sem a klasszikus, sem az élő művészet érdekességeinek befolyása alá. S bár keze ügyében van a technika minden fogása, mégis úgy sáfárkodik, mint kőkorszakbeli ősei, a barlanglakó festők, akik kénytelenek voltak maguk gyártani festéküket is. *Farkas* barlangja, a műhely (amelyet a szerző inkább konyhának mond) hasonlít egy laboratóriumhoz: színes festékpórral teli üvegek a polcokon, rendbe rakogatott fatáblák: az ember nem is hinné, úgymond, hogy ezekből a szimpla elemekből szövődnek össze „ezeregyéjszakai színei”: tiszták, mélyek, drámaiak egyaránt. Úgy látszik, hogy szüksége volt az anyaggal való e forró küzdelemre. *Salmon* külön kiemeli ezt a különös ökonómiát (a magyar „takarékoság” nem földnél teljesen ezt a francia műhely-szót). A festő, úgymond, aki mesteri módon tudta a hajszálfinom színeket megteremteni, fukar módon, nagy tartózkodással sáfárkodik velük. Persze, hogy valaki valamivel takarékoskodjék, ahhoz az is kell, hogy bőven legyen miből. Ezzel az eljárással új harmóniákat tudott teremteni. *Baudelaire* írta 1846-ban: „Legtöbb fiatal koloristánk nem ismeri a melódiát.” Nos, éppen ez a melódia egyik legfőbb ereje *Farkas*nak. De hogy nem jár légüres térben, azt rajzai is bizonyítják. Elméje a magasságokban jár, de sohasem szakad el a földtől. A francia kritikus e megállapításait bizonyára aláírják mindazok, akik a magyar művész képeit behatóan tanulmányozhatták.

Lyka Károly *Pesti Hírlap*, 1937. december 24. 4.

Francia könyv Farkas Istvánról. André Salmon ismert francia írónak a közel-múltban szép könyve jelent meg Farkas Istvánról, az egyéni utakon járó nagytehetségű magyar festőművészről. Régebben együtt adták ki a *Correspondances* című prózában írt költeményeket. Salmon szerint ebben a szöveg tökéletesen együtt él a képekkel. Farkas képei nem illusztrációk, művész és költő egymást inspirálta, festészet és költészet ugyanazt a mélyzengésű lírát dalolja. Farkas István az *Ecole de Paris* előkelő tagja, akiről Salmon majd az iskolával kapcsolatos munkájában is

terjedelmesen fog megemlékezni. Teremtő művésze a századnak, festészete független kortársai és a régi mesterek hatásától, nem tanítványa, nem követője senkinek. Talán csak Rainer Maria Rilke spirituális költészetével lehet párhuzamba hozni őt. A művészet és a költészet szoros szövetségét hozza ismét. Egyénisége Seurat-éval rokon, aki szintén természetből vett benyomásait alakította át álmok kifejezőjévé. Farkas képeiben emberfeletti sorsok, hallucinációk fejeződnek ki, a közönséges tárgyakat is misztikummal telíti, anyagtalanítja. Egyik képén a fehér vasszék Hieronymus Bosch fantazmagóriáira emlékeztet, szinte csontváza a valóságnak. A *Danse Macabre*-ok infernális vízióit juttatja eszünkbe. Lelki örvényeket föltételező, egyéni lírával itatja át reális impresszióit. Egyszer a színek bűgő orgonáján, máskor a finom tónusok szelíd clavecinjén játszik. Viharokat kavarr föl, vagy sivár csöndet fejez ki. Farkas a való életben járó lírikus, de fejét az égben hordja. Festői nyelve tömör, csak a lényegre adja lapidárisan, jellemző jegyzetekben. Mindig titokban dolgozik, nincs tükör a műtermében, önmagát sem akarja látni munka közben. Maga készíti a festékét és hatalmas falemezre keni föl látományait. Az elsődleges kifejezés ösztönös szerelmével fejezi ki magát, mintha előtte még nem is lett volna festészet. Pedig rendkívül tudatos, következetes, nagy kultúrájú, irodalmilag képzett művész, a világ összes múzeumait, képtárait ismeri. Rokontalanul áll előttünk akár csak a kőkorszak barlanglakóinak festői. A gyönyörű franciaságú, inkább lírikus meglátásokat, mint rendszeres megállapításokat közlő könyv szerint, Farkas az egyetlen festő, aki Európa keletéről jövet kétségtelen értékű alkotásokkal gazdagította az élő művészetet.

Y. E. [Ybl Ervin] *Budapesti Hirlap*, 1937. december 25. III.

André Salmon tanulmánya Farkas Istvánról. Elég ritka dolog, hogy a külföld figyelme Magyarország felé forduljon; még ritkább, hogy a nemzetközi művészi életnek egyik abszolút tekintélyű szakembere egész könyvben foglalkozzék magyar ember munkásságával. Fokozott örömmel kell üdvözlönlünk tehát azt a külsőleg és tartalomra egyaránt impozáns munkát, amelyben most André Salmon, a híres francia műkritikus Farkas Istvánnak, a kitűnő magyar festőnek művészetét tárgyalja. Salmont a barátság hosszú éveit fűzik Farkas Istvánhoz, de maga ez a barátság nem volna elegendő ahhoz, hogy ez a megközelíthetetlen ítélőképeségű esztétikus az elismerésnek, sőt szinte már a rajongásnak azon a hangján emlékezzék meg a magyar művészeiről, mint azt ebben az albumban teszi. Részletesen ismerteti Farkas István eddigi útját Picasso és társainak hatása alatt, majd pontról pontra kifejti a hatások ellenére kibontakozott egyéni jellemvonásokat. Nagy megértéssel mutat rá azokra a többé-kevésbé jelentékteleneknek látszó jellemvonásokra, amelyek külön-külön talán még a szakemberek figyelmét is elkerülnék, a maguk egészében azonban rendkívül jellemző képet adnak Farkasról, a művészeiről és - ami ettől egészen sohasem választható el - Farkasról, az emberről. A kötethez egész sor reprodukció járul. Akit a szöveg még nem győzött meg százszázalékosan, azzal ezek a képek elfogadtatják Salmon fő tételét, amely szerint a magyar Farkas István ma nemzetközi

viszonylatban is a legkomolyabb értékek első sorában foglal helyet. A képek persze csak részben tükrözik vissza Farkas művészetét. Hiszen ezekben a képekben igen nagy szerepük van a színeknek és színek nélkül elhalványodik a leggazdagabb kompozíció is. De még így, messze a színek gazdagságától is, egészen rendkívüli az a fénykép, amely Salmon albumának szöveges képrészéből tárul egy nagy magyar művésztől az olvasó elé.

(-m-) [Rónai Mihály András]⁵ *Pesti Napló*, 1937. december 25. 71.

Képzőművészet [...] A másik érdekes kiállítás Farkas Istváné volt, szintén az Ernst-Múzeumban. Egyike a legkülönösebb és legérdekesebb modern magyar művészeknek. Alkotásai előtt a profán szemek értetlenül mennek el, még a műértők közül is sokan megdöbbennek képeinek színhatásaitól, a naturalista festők pedig valósággal kihívásnak tekintik alkotásait. Pedig Farkas régóta nagyrabecsült festő tagja az *École de Paris*-nak. André Salmon, a híres párizsi író és kritikus, pompás munkát írt művészetéről. Egyszer már rendezett gyűjteményes kiállítást az Ernst Múzeumban, mikor rafináltan egzotikus szín-csőndéleteit mutatta be. Most viszont egyszerű, köznapi, kopár tájakat fest, sokszor ember nélkül, vagy szabadban játszódó, drámai feszültséggel teli jeleneteket. Egyik képének sincs határozott tárgya, annál több a belső mondanivalója. A színek ereje, tüze legtöbbször eltompul, fátyol borul a táblákra; ember, vidék elveszti realitását, hogy különös énjük még sajátosabban kidomborodjék. A fák is lombjukat veszítették, így kicsinyes részleteik nélkül illenek bele a megbabonázott vidékekbe. Motívumai belülről alakulnak ki. Valósággal a természetnek azt a részét, amelyben lélekből fakadó szín- és formaélményei a legtökéletesebben tárgyasulhatnak. Festészete minden látszat ellenére sem impresszionizmus, hanem belső vívódások kivetülése, hosszas érlelések eredménye, természettanulmányok élményszerű kivonata, az emberek pedig úgy jelennek meg festményein, mintha borzasztó titkokat rejtegetnének. Nem meghatározott személyek, mégis olyan ismerősök, mintha már találkoztunk volna velük. Imbolygó, testté vált lelkek, elfolyó körvonalaik ködképszerűen merülnek fel. Valami rejtelmes történet feszültségét hordozzák magukban, tudat alatti lelki élmények hatják át kísérteties megjelenésüket. Divatjukat múlt ruháikban szinte hazajáró lelkek. Egyik képén, a *Végzet*en, a szakállas öreg úr úgy karol élete párjába, mintha ördög lenne és örök kárhozatra akarná ragadni hitvesét. Farkas István mindezt a legegyszerűbb festői eszközökkel éri el. Csak lényegét adja a természeti képnek, azt is színfoltokban, a formák elfoszlanak. Már a tempera-technika is ennek a merev szintézisnek kedvez, amely messze esik az olajfestés illuzionista hajlandóságaitól. Mégsem üres egyetlen kép sem: jelképszerű előadása nem kíván külső magyarázatot, képei önmagukban

⁵ Rónai Mihály András (1913–1992) író, újságíró. 1932–1939 között a *Pesti Napló* munkatársa volt, 1935–1937-ben párizsi tudósító. Rendszeresen írt a *Népszavába* is. 1938–1939-ben emigránként élt Párizsban. 1940–1944 között munkaszolgálatos volt.

Farkas István: Rondele (A Rondele-kávéházban), 1931. tempera, fa. Lappang.
Repr. *Kihűlt világ*. 2019 (kat.) 298.

hordozzák szuggesztív mivoltukat. Egy-két szín-akcentuson, a szokatlan lilán, a kihalt szürkén, a kegyetlen vérpirosan, a szívtelen zöldön, a merev rőtön, a kísérteties fehéren épül fel mindegyik művének hatása. Színei sokszor visszahökkentik a szemlélőt, de minél többször láttuk alkotásait, annál inkább megejtenek, nem egyszer szinte hipnotizálnak látomásyszerű rejtelmességükkel. [...]

Ybl Ervin *Budapesti Szemle*, 1937. 244. köt. No 710. 107–108.

Festő egy korszak alkonyán. Farkas István vizionárius vásznai. A posta díszes kiadású könyvet rak elém: Párizsban jelent meg, szövegét *André Salmon* írta s magyar piktor, *Farkas István* festői életművét mutatja be kritikai méltatás formájában, 39 képes tábla kapcsán. Amit Salmon – ez a nagytehetségű és poéta lelkű kritikus, maga is a feloszló kor költői krónikása – Farkasról, a magyar festőről mond, az joggal hízelelget Farkas István öntudatának. Hiszen ilyeneket ír róla: „A nagy háború kora, a fauvista forrongás ideje, a kubizmus korszaka, az orfizmus rövidlejárátú dicsőségének elmúlta után Párizs bámulva látja Farkas István lángeszének kivirulását... Picassóval közös az a luciferi tehetsége, hogy a legteljesebb valóság eszközeivel fejezzen ki álmokat... Súlyt helyezek annak a kihangsúlyozására, hogy Farkas István századunknak amaz alkotóművészei közé tartozik, akik az életplasztika valóságát a költészettel egybe tudták fogni.” Salmon, aki egyik művét, a „*Correspondances*”-t együtt is alkotta Farkassal ennek montmartre-i műtermében – finom följegyzéseket találunk itt a költő és a festő párhuzamos munkájának lelki és technikai előföltételeiről –, belsőleges felérzéssel ismeri meg tehát Farkas művészi jelentőségét, alkotó értékeit s ebben ellentmondás nélkül aláírhatjuk vagy elhihetjük minden szavát. Ámde Salmon értékskáláján túl van a Farkas István művészetének olyan oldala is, amely kívül esett a francia kritikus-poéta megfigyeléseinek körén. Egy félmondatban ugyan nála is feldereng az érzés, hogy Farkas „a századok mezsgyéjén áll”, de ezt a sejtelemserű ítéletet megindokolni nem tudja, mert túlságosan benne él a Mában, mert túlságosan leköti őt Párizs kavargó aktivitása, úgyhogy figyelmét elkerüli az a szükséges történelmi távlat, amelybe pedig – ha Farkast igazán meg akarjuk érteni – életművét bele kell helyeznünk. S akkor nyomban konkrét értelmet kap Salmon meglátása „a századok mezsgyéjén álló festőről”, mert Farkas esetében – amint ezt kimutatni törekszem – valóban korválságról, osztályok őrvtársáról, kultúrák fölcserélődéséről van szó.

Illusztráló képanyag mellékelése nélkül persze kissé bajos azt a gondolatmenetet az olvasóval érzékeltetnem, amelyet itt követni szeretnék. De néhány betűjelekkel is kifejezhető példa talán elég fényt vet majd mondanivalóimra.

Az igazi művész a Jövő harsonása. Azt talán fölösleges külön hangsúlyoznom, hogy minden művészet egyben tükörképe is a maga korának; s ha a művész valóban látomásos tehetség, akkor szinte jósszerűen vetíti előre napjainak összefoglaló mérlegét: lelke legbenső zugában vizionárius erővel sűrűsödnek össze a festői képekbe

foglalt értékítéletek, félelmek, gyötrődések a jövendő Jákob-lajtorjája alján, az alkotóművész harca a saját felelősségével, küzdelme az őt mindenkor lenyűgözni kívánó saját korával, amelynek pedig – hivatása szerint – élébe kell vágnia, új utakat kell törnie. Ha a művész gyöngye lelkű valaki, akkor behull a hétköznapiságba s festhet még olyan vásznakot, azok a napi riport közhelyein aligha emelkednek túl. De ha erős a lelke és az egyénisége, ha nem pályázik a hatalom olcsó sikereire, ha szembe mer szegülni közvéleménnyel, lapos általánosságokkal, akkor művében megcsillan a saját korának bírálata s szóhoz jut az alkotó pesszimizmus, amely a Ma kielégült, optimista jóllakottságán túl a jövendő bizonytalan kontúrjait keresi, nagy magánosságában új nyelvet, új formanyelvet is alkot a mondandói számára, s szörnyű egyedülvalóságában, elhagyatottságában a riasztó szimbólumok egzaltáltságába menekül. (Tessék csak, persze a költészet körében egy kicsit Adyra gondolni!)

Ilyen értelemben a valóban alkotó művész mindig egyben lelkiismerete is a maga korának s anélkül, hogy a program-művészetbe vagy politikai agitáló plakátművészetbe zuhanna, mégis nyugtalanító eleme a kornak. Amikor *Géricault* 1819-ben megfestette „A Medúza hajótörése”-t, akkor fogalma sem volt róla, hogy ezzel az egyszerű riportáznak készült piktúrával elindította a tizenkilencedik század nagy forradalmait, amelyek elvégre mind-mind többé-kevésbé a romantizmus gyökerén fakadtak.

Nos tehát: minden kornak, minden társadalomnak, vagyis minden társadalomgazdasági helyzetnek megvan a maga széthullásos időszaka s az igazi művész – legyen az költő, zenész vagy festő – csalahatatlannul előre érzi ennek a közelgő szociális összeomlásnak a jeleit.

Így volt ez az antik kultúra romba dőlésekor, ahol még a látszólagos virágzás idején, lenn a katakombákban, megszületik az antik művészet formanyelvén ugyan, de tartalmában immár teljesen új zsidó-keresztény művészet, amely az antik játszi naturalizmus helyébe a jóslatokkal, életértékekkel, másvilági utalásokkal terhes szimbólumokat rakja.

A bizánci kultúra ott fenn Konstantinápolyban még torát üli, amikor lenn, a moreai félsziget vad hegyei között áloméletet folytató kis görög klastromokban feldidereg az utolsó ítélet kiliasztikus hangulata: prófétikus arkangyalok harsonáznak lázító mementókat a császári udvar keleti ragyogása ellen. S ezekből a délgörög lázadásokból születik meg aztán – a törökség elől menekülő görög barátok révén – Észak-Olaszországban a Giotto-i *rinascimento*.

Az olasz *rinascimento* még javában tobzódik a pápai és a többi fejedelmi udvarban, amikor *Michelangeloban* már felszűkül ennek a társadalomnak pusztulásra ítéltisége. S megalkotja a művészi szempontból talán legkevésbé értékes, de a maga látomásos, prófétai mivoltában hihetetlenül megrendítő óriási képét, az „Utolsó ítélet”-et, valami sátáni malíciával éppen a Sixtus-kápolnába s éppen a pápa feje fölé pingálván ezt az idegekbe markoló húskáoszt: a feloszlóban lévő testiségnek ezt a halálos ítéletét.

A feudalizmus halálát a francia forradalom hivatalos festőinél ezerszerre megrázóbban fejezte ki *Goya*. Vízióiban egy pusztulásra ítélt egész társadalom lázas képe vonaglik; arisztokrataasszonyainak arcából az orvosoktól jól ismert *facies hippocra-*

tica, a halálfélelem torzultsága vigyorog a nézőre és nyakukszegett pojácáinak görcsös rángatózásában a feudális világ marionettjei járják a makkabeusi táncukat.

A *polgári osztály zsidbadtsága*. A polgári középosztály, a burzsoázia művészete a modern imperializmussal egy időben, a gyarmatpolitika első sikerei kapcsán született meg. Hordozói a németalföldi művészek voltak, akik a meggazdagodott polgárság felduzzadt életének illusztrátoraivá lettek. Nos, ez a polgárosztály immár befejezte történeti küldetését s bármiként is iparkodjanak hívei életre galvanizálni, órája lejárt s legfeljebb még egy leonidaszi küzdelemben mutathatja meg hivatásérzetének epikus tudatát. Tipikus osztálykultúrájának alapjait máris kikezdi a tömegkultúra igényei minden vonalon: a film, a szabadtéri színház, a hangszóró, a rádió, a népszerű előadások tömegei mind-mind azt bizonyítják, hogy ez a régebben hermetikus, a maga kisebb köreire zárkózott kultúra a gépkor nyomása alatt szétesik.

Nos: ennek a széteső polgári életnek álomlátó festője *Farkas István*. Vízíói, amelyek itt-ott már az E. T. A. Hoffmann-i vagy Poe-i révületekbe torkollanak be, egy haldokló kor halálfélelmében fogantak. Idegborzoló a magánosságának az a riadt érzése, amely a képein felsikolt. Minduntalan elénkbe torpan a vak ablakaival dermesztő elhagyott ház – a modern burzsoázia falanszter-szimbóluma –, a semmibe fölfelé vezető lépcsők – a nihilbe lendülő kispolgári ambíciók grádics-szimbólumai –, a viharvert fa, amely az aszfalteletre átkozott városi polgár kába természetvágyódásának összeomlását példázza, a néző felé háttal álló titokzatos ember a maga céltalanul imbolygó jelentéstelenségével s a majd minden képen a színekben is kihangsúlyozott mindszent-hangulat: késő őszi, esős délután, a temetőszélen. Vagy mindenekelőtt egyik leghatásosabb képe Farkas Istvánnak, amely itt látható a pesti Szépművészeti Múzeumban: „A reggel”, mulatságból hazatérő, másnapos delíriumban fagyoskodó Caligari-kép, fantasztikus épületkörnyezetben, a háttérben a jövő felé rohanó gőzgéppel, amely felé értetlenül, bamba részegségben hallgatódik a cilinderes, maszkaarcú úr, – a víg hejehuja *katzenjammerére* ébredő huszadik századbeli kitűnő bourgeois. Vagy a halálfejes arcú, előkelő grófné arc képe – emlékezzünk csak Goya hasonló témájú képeire! – amely önmagában pamflet, fenyegetés, kritika kibékítő leszámoltság egy egész múlttal, egy egész korrall.

Farkas Istvánról persze nehéz lenne föltételezni, hogy művészetével a szociális forrongás petrolőrjeinek szerepére kívánczik. Festményeivel semmi esetre sem akar agitálni vagy vezércikkeket színekbe öltöztetni. Egyáltalán mindenféle tendencia távol áll tőle. De hogy a szemlélődőben ez a didergés felszínre jut, hogy képei láttán egy elmúlásra ítélt társadalom halálfélelme gyöngyöződik föl, – ez a vizionárius öntudatlansága bizonyítja a legjobban, hogy Farkas István csakugyan *a korok mezsgyéjén alvajáró biztonsággal lépkedő művész, közelgő világítéletek önkéntelen, de elhivatott hirdetője*.

Supka Géza⁶ *Népszava*, 1938. január 16. 5.

⁶ Supka Géza (1883–1956) író, régész, művészeti író, az MTA tagja. Rendszeresen közölte írásait 1921–1949 között a *Világ*, *Magyar Hírlap* és *Pester Lloyd*. 1926–1938 között szerkesztésében jelent meg a *Literatura* c. folyóirat.

Farkas István: Néger nő, 1932 (1931), tempera, fa, 81 x 54 cm. Lappang. Repr. *Kihűlt világ* 2019 (kat.) 298. Repr. André Salmon: *Etienne Farkas*. Paris, 1935. 12.

Szemle [...] Hadd emlékezzem meg végül képzőművészettel összefüggő irodalmi művekről is. Elsőnek Salmon Párizsban megjelent, remek külsejű könyvét említtem meg, mely Farkas István művészetét ismerteti, még szebb és még külön kiállításban, mint a Tihanyról szóló mű, melyről nemrégiben szóltam. Magyar művészeiről ilyen pazar kiállítású könyv Párizsban újabban nem jelent meg, amit Farkas elsősorban is annak köszönhet, hogy törekvéseivel az École de Paris csoportjához kapcsolódik. Salmon a legnagyobb elragadtatással ismerteti Farkas művészetét, melyet a mai francia művészettel teljesen kongeniálisnak tart. A mű kiváló reprodukciói pedig emlékezetünkbe idézik Farkas festményeit és megerősítenek abban az érzésünkben, hogy ez a művésznünk idehaza még egyáltalában nem érte el a megbecsülésnek azt a fokát, amely megilleti. [...]

Farkas Zoltán *Nyugat*, 1938. február 1. XXXII. évf. 2. sz. 241–243.